

Begåvningsreserven då och nu

TORSTEN HUSÉN

Institutionen för internationell pedagogik, Stockholms universitet

Jag har nyligen tillsammans med Kjell Härnqvist utgivit en skrift om forskningen och debatten om begåvningsreserven (Husén & Härnqvist 2000), vilken utgjorde en återblick på ett halvsekels historia. Jag skall här i stor korthet söka ge en skiss av hur vi på 1940-talet tacklade denna fråga och antyda något om hur den framstår i dag.

I början av 1942 blev jag, ung licentiat i psykologi, engagerad som psykologisk expert vid arméstaben i Stockholm, där jag för övrigt året innan varit inkallad som värnplikting. Min insats bestod i att konstruera, standardisera och utpröva psykologiska tests att användas dels vid inskrivning till militärtjänst, dels vid inryckning till tjänstgöring. Vid det första tillfället gällde det att grovklassificera de inskrivningsskyldiga med avseende på intelligens, vid det andra att med speciell information, delvis erhållen genom test, fördela dem på olika utbildningslinjer.

Den första årgången som testades i sin helhet var 1944 års. Det rörde sig om c:a 50 000 20-åringar födda 1924. Vid testtillfället fyllde de i ett frågeformulär med upplysningar om bland annat utbildning och verksamhet i arbetslivet. I ett inskrivningsområde, Göteborg och Bohuslän, där sedermera förste skolinspektören i Stockholm, Ragnar Dahlkvist tjänstgjorde som provledare, antecknades också skolbetyg. Alla data överfördes till hålkort, vid denna tidpunkt en nyhet i Sverige, vilket givetvis gjorde den statistiska bearbetningen mycket behändigare.

Jag hade då idén att sätta allmänbegåvningen, sådan den kunde mätas i testet, i relation till uppnådd nivå av skolutbildning. Vid denna tidpunkt gick bara en tiondedel av ålderskullarna till så kallad högre utbildning, som regel då till realskola, efter 4 eller 6 år i folkskolan. Övriga i kullen, c:a 90 procent, fick nöja sig med folkskolan som vid denna tid befann sig i ett skede där man enligt beslut av 1937 års riksdag ökade antalet årskurser från sex till sju.

Jag behöver väl knappast påpeka, att det i hög grad är frestande att göra en jämförelse mellan 1940-talet och dagens läge vad gäller dels andelen av ålderskullarna som gick vidare i systemet, dels uppskattningar av den andel då och nu, som kunde förväntas vara kapabel att gå vidare i systemet. Under det mer än halvsekel som förflutit har betydande omvälvningar skett i systemet, vilka dels gäller hur många som går vidare, dels hur långt dessa fortsätter.

Vid 1940-talets mitt gick närmare 15 procent, mot 10 på 1930-talet, vidare till realskola eller motsvarande. Hälften av dessa blev utkuggade. 6,7 procent av en ålderskull började gymnasieskola. År 1938 avlade mindre än 4 procent studentexamen. Andelen hade 1947 ännu inte nått upp till 5 procent. Vid landets universitet och högskolor var det totala antalet studerande på 1930-talet 15 000. De uppgick i mitten av 1950-talet till 30 000, mindre än antalet inskrivna vid vart och ett av våra största universitet i dag.

Vi är nu här i landet i det läget att nästan hela åldersklassen går till gymnasieskola efter grundskolans högstadium. Jag skall inte tynga framställningen med ytterligare statistisk information utan nöja mig med att belysa utbildningsexplosionen under min egen karriär och med några data återge den verklighet som jag själv upplevt.

Jag tog studenten 1935 och skrev in mig vid Lunds universitet samma år. Det året kvalificerade sig omkring 3 procent för vita mössan. I Lund var vi cirka 450 recentiorer i fyra fakulteter. Under följande år lärde jag känna, eller i varje fall identifiera, omkring hälften av dessa. Den totala enrulleringen vid universitetet var 2 500 studerande. Jag lämnade Lund nydisputerad 1944 och blev ett halvsekel senare, enligt de procedurer som gällde, jubeldoktor. Då hade universitetet mer än 30 000 studenter, det vill säga dubbelt så många som samtliga högre läroanstalter hade när jag skrevs in 60 år tidigare. Under mellantiden hade jag som ung pedagogikprofessor varit så kallad expert i 1955 års universitetsutredning, vilken leddes av Torgny Segerstedt. Då var, som sagt, det totala antalet studerande 30 000. I dagsläget är det ett gott stycke över 300 000. Som om detta inte räcker. Vår utbildningsminister talar gärna om att ungefär hälften av ålderskullen skall beredas plats i systemet, vilket om planen sätts i verket, kommer att öka antalet studenter till en halv miljon.

Bakom den spektakulära ökningen av antalet högskolestuderande ligger den utbildningsexplosion som gällt gymnasieskolan och de reformer som genomförts under det gångna halvseket. Skolreformerna har spelat en viktig roll i den utveckling det här gäller. Grundskolereformen 1962 innebar, om man så vill, att alla ungdomar utöver folkskolans pensum också fick det essentiella av vad den i början av 1900-talet etablerade realskolan-mellanskolan hade att bjuda. Ännu under 1960-talet måste man ha realskolekompetens för gymnasiestudier. Före 1962 års reform var det endast någon ynka procent av ungdomarna som växte upp i glesbygderna som gick till gymnasium.

Tillkomsten av ett högstadium i bland annat glesbygdskommuner betydde att andelen som gick vidare till gymnasium ökade dramatiskt under ett eller ett par årtionden och snart uppgick till över 10–15 procent. Men ökningen var också stor i tätorterna. Detta gällde framförallt ungdomar ur vad man brukat kalla Socialgrupp 3, där ambitionen att gå vidare till realskola varit svag. Detta kunde belysas genom en studie vi på 1950-talet gjorde i Stockholm, där jämförelse skedde mellan Söderort, som hade försök med 9-årig skolgång, och Norrort som då fortfarande hade övergång till realskola. Antalet elever med betyg som kvalificerade till realskola och som inte gick vidare var betydligt större i Socialgrupp 3 än i de båda andra socialgrupperna.

De extra högstadieåren betydde en hel del motivationellt för dem som hade de intellektuella förutsättningarna att gå vidare.

Det är i dagens läge på sin plats att fråga sig, om vi under nuvarande förhållanden har tagit hand om hela begåvningsreserven för gymnasiestudier respektive högskolestudier. Utan att fördjupat mig i en diskussion om det intrikata samspelet mellan intellektuella, motivationella och sociala faktorer som betingar studieframgång, vill jag särskilt betona följande:

Dagens ungdom växer upp i ett samhälle med högre materiell och utbildningsmässig standard än fallet var för 50–60 år sedan. Föräldrarna har bättre, i varje fall längre, formell utbildning. Detta innebär att ungdomarna är både fysiskt och psykiskt bättre rustade än deras ålderskamrater var för ett halvsekel sedan. Kroppslängden har ökat och deras IQ är också högre. Vad gäller den senare vet vi att 5–6 års ytterligare formell utbildning »höjer» IQ med ett tiotal enheter.

I en längre uppsats, »Intelligenskrav på olika skolutbildningsstadier», publicerad 1946 i tidskriften *Skola och Samhälle*, försökte jag med en mycket sofistikerad metodik fastställa vilken »minimibegåvning», angiven i testpoäng, som krävdes för att klara kraven för realexamen respektive studentexamen. Efter att ha studerat bland annat kvarsittningsstatistiken angav jag då som minimum den lägsta decilen i den fördelning som omfattade alla som nått en viss nivå. Detta var, kan man i dag tycka, en godtycklig gränsdragning men den hade dock en viss empirisk bas. Jag fann, efter att ha gått igenom ytterligare en åldersklass, nämligen 1946 års, att 33 procent av en normalpopulation av 20-åringar låg över lägsta decilen för dem som tagit realexamen. Motsvarande värde för studentexamen var 20 procent. Det vill säga: var femte 20-åring kunde anses vara intellektuellt kapabel att ta studenten. Detta innebar att reserven var stor, eftersom vid denna tid c:a 7 procent tog studenten.

Detta var studier som gjordes 1944–45. I mitten av 1950-talet gjorde Kjell Härnqvist för 1955 års universitetsutredning en studie med en betydligt mer sofistikerad metod, vilken vilade på ett begreppsligt underlag till vilket Gösta Ekman hade bidragit. Den relativa storleken på reserverna för högre utbildning befanns vara ungefär densamma som i mitten av 1940-talet. Jag kunde 1946 konstatera att av dem som genomgått folkskola låg 22 procent över gränsen för realexamen och 8 procent över motsvarande för studentexamen. Ragnar Edenman, som i slutet av 1940-talet var ordförande i en studentsocial utredning, framträdde 1948 i Uppsala vid något som kallades studentriksdagen och lanserade i ett anförande där beteckningen »begåvningsreserv», vilken sedan allmänt användes. Jag skrev 1946 med anledning av att så många med enbart folkskola låg över gränserna för realrespektive studentexamen: »Dessa siffror får snarare anses för låga än för höga och ger en antydning om innebörden av ett rationellt begåvningsurval.» (Husén 1946 s 20)

När vi upplever dagens utbildningsexplosion, kan vi knappast undgå frågan: Har vi med de höga andelar som går till gymnasieskola respektive högskola någon »reserv» kvar? Att denna är mindre nu än för ett halvsekel sedan råder det väl knappast något tvivel om. Men, vi konstaterar att åtskilliga ungdomar slutar gymnasie- eller högskolestudier utan examen och vi vet

att anledningen långt ifrån alltid är bristande intellektuella förutsättningar. Det motivationella spelar i åtskilliga fall en viktig roll, kanske viktigare nu än förr. De som faller bort eller rentav inte har gripit tillfället, trots betyg och behörighet, kan trösta sig med att det nu också finns alternativ som förr var mera begränsade eller inte alls existerade. Nu kan man exempelvis sitta hemma vid datorn och »on-line» inhämta kunskap och kompetens. Radio och television kan vara till hjälp i en omfattning som man under förra århundradets första del knappast kunde föreställa sig.

LITTERATUR

- Husén, T. 1946: Intelligenskrav på olika skolutbildningsstadier. *Skola och Samhälle*, 27, 1–23.
- Husén, T. & Härnqvist, K. 2000: *Begåvningsreserven. En återblick på ett halvsekelns forskning och debatt*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.